

Summary

The balance of payments of Ukraine for 9 years is analyzed. The principal reasons and sources of inflow and outflow of capital are revealed. The basic directions in the state activities aimed at cash flow management by the use of balance of payments are determined.

Отримано 16.12.2009

УДК 330.155:330.101

О.О. Шаповалов, Управління Національного банку України
у Дніпропетровській області

ПЕРЕДУМОВИ Й ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті визначено проблему сучасної фінансової кризи в умовах розвитку глобалізаційних процесів у світовій фінансовій системі. Проведено аналіз передумов та особливостей фінансової кризи. Розглянуто проблему прояву фінансової кризи в Україні.

Ключові слова: фінансова криза, банківська система, кредитування, інвестиційний банкінг, ризик-менеджмент.

Постановка проблеми. В умовах світової економічної кризи та значного погіршення стану національної економіки банківська система України стала першою жертвою, яка не здатна відновити виконання своїх функцій без здійснення продуманих та адекватних заходів щодо її реформування.

Точкою відліку світової фінансової кризи, яка стала початком глобальної економічної кризи, прийнято вважати 15 вересня 2008 року, коли про свою неплатоспроможність повідомив один із найбільших інвестиційних банків США – Легман Бразерс (Lehman Brothers). Саме після цього чітко проявилися процеси, які дали змогу досягнути масштаби нинішньої кризи та з'ясувати її загальні закономірності [7]. Саме цей день став початком розпаду “карткового будинку”, збудованого фінансовими інститутами на ринках акцій, державних і корпоративних облігацій, золота, валютних і сировинних ринках. Необмежений розвиток фінансової системи призвів її до трагічних наслідків.

Початком української фінансової кризи слід вважати день, коли перед відділеннями та філіалами “Промінвестбанку” вишикувались нескінченні черги вкладників, налякані закликами про його неплатоспроможність. Причиною став саме розвиток фінансової системи.

Якщо б у 2006 році якомусь нью-йоркському інвестиційному банкіру сказали, що через 2 роки фінансова система світу зазнає, на думку

експертів, найбільшої з часів Великої депресії 1927-1929 років кризи [2; 4; 9; 11], причиною якої стане його безпосередня діяльність, спрямована на сьогоднішній результат, він би посміхнувся. Саме американська банківська система, яка домінувала у світовій, призвела до світової фінансової кризи, в системі якої закладені ті причини, які до неї призвели.

Аналіз останніх публікацій. Серед останніх публікацій, присвячених проблемам банківської кризи, слід відзначити роботи [1-3; 7]. Криза на світовому фінансовому ринку продемонструвала вразливість національних банківських систем [5]. Пошук шляхів покращення ситуації у банківській сфері [3; 5; 6] можливий лише на основі глибокого аналізу процесів у царині світових фінансів, наслідком яких став крах фінансової системи. Огляд та аналіз наукових робіт [1; 5], присвячених фінансовій кризі, показав, що деякі питання, пов'язані насамперед з аналізом причинно-наслідкових зв'язків, розглянуті недостатньо.

Мета статті. Враховуючи високу актуальність проблеми та наявність низки нез'ясованих питань, метою даного дослідження є встановлення особливостей прояву сучасної банківської кризи задля підвищення ефективності державних важелів управління та зменшення негативного впливу фінансової кризи на підставі більш глибокого розуміння сутності економічних процесів.

Виклад основного матеріалу. Скасування у 1999 році закону Гласса-Стігалла, який був прийнятий Конгресом США у 1933 році, дозволило комерційним банкам займатися інвестиційним бізнесом. Саме це у банківській системі США створило умови для розвитку кризового процесу. Тут треба мати на увазі, що інвестиційна банківська система – це олігополістичний ринок, який контролюється невеликою кількістю великих інвестиційних та інвестиційних підрозділів комерційних банків. Вони за своєю суттю є фінансовими посередниками, які поєднують покупців і продавців, застосовуючи для цього широке коло як прямих, так і похідних фінансових інструментів. Ще одна особливість полягає у складі пасивів інвестиційних банків – це не депозити, це облігації та позики від інших фінансових установ. Отже, у разі банкрутства того ж Lehman Brothers не постраждав жоден вкладник цього банку, бо в нього їх просто немає. Але в той же час банкрутство Lehman Brothers завдало удару багатьом іншим банкам світу, деякі з яких його не витримали, бо саме вони мають розраховуватися зі своїми вкладниками. Інвестиційні банки як фінансові посередники, спрямовані на отримання прибутку у короткостроковому періоді довгострокові стратегії, просто неможливі, коли у вас недостатньо як власних, так і довгострокових коштів (капітал дорівнює, наприклад, 3 млрд. доларів при активах у 500 млрд. дол.). Більшість своїх доходів

інвестиційні банки отримують за рахунок або доходів від організації випуску акцій та облігацій, або як спред і комісії між торговими операціями на ринках валюти, сировини та акцій, що мають спекулятивну основу.

Показовим для короткостроковості стратегій інвестиційних банків є криза “доткомів” 90-х років ХХ ст. “Доткомами” називаються підприємства у сфері інформаційних технологій, більшість назв яких закінчується на “com”. Інвестиційні банки створили ринок акцій “доткомів”, які, по суті справи, склалися з молодого програміста, комп’ютера та сайта в мережі Інтернет, але без проведення IPO новостворюваних підприємств. Водночас інвестиційні банки, спираючись на величезний успіх деяких з цих “доткомів”, що робили власників мільярдерами за лічені місяці, втягнули в спекуляції “сміттєвими” акціями велику кількість інвесторів. Котирування “доткомів” зростали щоденно, все більше і більше “доткомів” виходили на ринок, при цьому інвестиційні банки легко фальшували зі справедливою вартістю таких акцій при виведенні їх на біржу. На ринку акцій “доткомів” було створено так звану “мильну бульбашку”, коли справедлива ціна акцій була значно нижчою за ринкову. “Бульбашка” лопнула в один день, коли стало зрозуміло, що більшість з “доткомів” не можуть приносити великого прибутку або взагалі нежиттєздатні. Інвестори втратили велику кількість власних коштів, інвестиційні ж банки тільки заробили, тому що власні кошти майже не вкладались.

Подібна криза могла мати наслідки не менш масштабні, ніж сучасна, але на той момент світова економіка входила у фазу свого зростання, тому збитки було за рахунок чого списати та знайти інші джерела прибутку в інших сферах.

Такою сферою і стало будівництво. Щоб подолати кризу “доткомів”, Федеральна резервна система значно знизилу ставку рефінансування банків за умови, що вони прокредитують саме житлове будівництво. Наступна “мильна бульбашка” була створена вже на ринку нерухомості за рахунок того, що були зменшені вимоги щодо фінансового стану позичальників. Та більшість іпотечних кредитів були видані так званим позичальникам “сабпраймз”, які не мали достатніх доходів, при цьому задля того, щоб надати їм можливість обслуговувати свої борги. У перші роки дії кредитної угоди для них встановлювались незначні процентні ставки та канікули щодо погашення тіла кредиту. Вказані кредити у США видають комерційні банки, які потім отримують фінансування на наступну діяльність за рахунок сек’юрітизації іпотечних кредитів через інвестиційні банки. Зрозуміло, що інвестори не мають бажання купувати облігації під низькоякісні кредити “сабпраймз”,

навіть забезпечені іпотекою. Задля покращання ситуації інвестиційні банки використали підхід, запропонований Л. Гурвіцом: додати до портфеля іпотечних кредитів “сабпраймз” портфель першокласних кредитів. У цьому разі новий портфель буде менш ризиковий, і тому буде легше продати інвестору облігації під його забезпечення. Наступним кроком у процесі створення “карткового будинку” стало вирішення проблеми тих, хто мав у наявності портфель облігацій, забезпечених іпотечними кредитами, та теж потребував фінансування. Інвестиційні банки почали створювати вже похідні цінні папери від зобов’язань за іпотечними облігаціями, змішуючи портфелі облігацій за іпотечними кредитами різної якості, підвищуючи таким чином, як вони вважали, загальну якість нових облігацій. Процес пішов угору – створювались нові та нові похідні цінні папери, єдиним джерелом погашення були все ті ж іпотечні кредити, заставою за якими була нерухомість. У той же час ціна на нерухомість за цей період суттєво зросла і перестала відповідати своїй справедливій вартості. Але коли для позичальників настав момент зростання ставок та оплати тіла кредиту, то, не маючи достатніх доходів для оплати за зобов’язаннями, вони почали масово відмовлятися від нерухомості, яка у свою чергу почала стрімко дешевшати. Великий обсяг похідних цінних паперів, побудований на іпотечних кредитах, миттєво перетворився на купу паперу.

Цього разу у створену фінансову кризу було втягнуто вже весь світ. Крім того, вона збіглась з економічним спадом у світовій економіці, викликаним дисбалансами, які утворилися під час економічного зростання.

Основною причиною настільки руйнуючого характеру сучасної банківської кризи стало превалювання сектора фінансових послуг і збільшення їх маси порівняно з реальним сектором економіки, що було зумовлено впливом на економічну систему світу бюджетної політики уряду США та монетарної політики дешевих коштів ФРС, спрямованих на фінансування величезного дефіциту бюджету країни. Результатом цілеспрямованої політики США стала доларизація світової економіки, посилення залежності окремих національних економік від стану власної економіки через використання статусу долара як основної розрахункової та резервної валюти. Так, наприклад, за підрахунками деяких експертів, приблизно 90 % своїх золотовалютних резервів (2 трлн. дол. США) Китай (одна з найпотужніших економік світу) тримає в американських цінних паперах [8].

Крім того, розвиток інформаційних технологій, глобалізація фінансів, вільний доступ до світового ринку інвестиційного капіталу, значні вільні прибутки від торгівлі нафтою, активна діяльність фондів суверенного багатства сприяли залученню до процесу утворення “мільної

бульбашки” набагато більшої кількості країн, ніж у кризу “доткомів”. Так, наприклад, сума всіх активів комерційних банків удвічі перевищує світовий ВВП, а кошти, що обертаються на ринку акцій і боргових цінних паперів, – щонайменше у 2,5 раза (табл. 1).

Таблиця 1

**Деякі показники розвитку світового ринку капіталів
за регіонами, млрд. дол. США [11]**

Регіон	ВВП	Загальні резерви мінус золото	Капіталізація ринку акцій	Боргові цінні папери			Активи комерційних банків
				державні	приватні	загальні	
Світ	48 204,4	5 091,5	50 826,6	25 634,7	43 099,7	68 734,4	70 860,5
ЄС	13 644,4	252,7	13 068,8	7 695,0	15 507,7	23 202,7	36 642,0
Єврозона	10 588,9	157,5	8 419,1	6 582,2	12 186,1	18 768,3	25 837,6
Північна Америка	14 470,0	89,8	21 269,7	6 936,0	21 135,5	28 071,6	12 122,6
Канада	1 275,3	35,0	1 700,7	702,4	633,4	1 335,8	1 917,9
США	13 194,7	54,9	19 569,0	6 233,6	20 502,1	26 735,8	10 204,7
Японія	4 366,2	879,7	4 795,8	6 750,6	1 968,7	8 719,3	6 415,4

До цього додалася низька відповідальність, помножена на значну прибутковість в інвестиційній банківській галузі та високу мотивацію на фоні неврегульованості глобальних фінансових ринків, а також відсутності ефективної глобальної координації та контролю в системі нагляду за банківською діяльністю. Так серед 10 найбільших за прибутками банків 7 американських (табл. 2), при цьому жодного з них немає у першій десятці найбільших за активами банків.

Окрему негативну роль відіграла й надмірна довіра регулюючих органів та інвесторів до висновків рейтингових агентств, які іноді подавали рейтинги, що мінімізували можливі ризики та максимізували прибутковість фінансово-кредитних організацій. Відсутність регуляції фінансових ринків доповнилася характерними для банківського середовища хибами, такими як моральний ризик і наявність асиметрії інформації, мінімізацією впливу власників акцій банківських корпорацій на управління ними. Важливу роль відіграли суб’єктивні мотиви та особиста заінтересованість менеджменту та співробітників, неадекватна система ризик-менеджменту і свідомі маніпуляції топ-менеджменту та співробітників сприяли початку кризових явищ у банківській сфері та значно загострили поточну глобальну банківську кризу.

Таблиця 2

**Найбільші банки світової банківської системи
за результатами 2006 р.**

10 найбільших банків за активами				10 найбільших банків за прибутками			
Позиція	Країна	Банк	Консолідовані активи (млрд. дол. США)	Позиція	Країна	Банк	Прибуток (млрд. дол. США)
1	Велико-британія	Royal Bank of Scotland	3 783	1	США	Citigroup	22,13
2	Німеччина	Deutsche Bank	2 954	2	США	Bank of America	21,13
3	Франція	BNP Paribas	2 477	3	Велико-британія	HSBC	14,55
4	Велико-британія	Barclays	2 443	4	США	JP Morgan Chase	14,44
5	Франція	Credit Agricole	2 068	5	Велико-британія	Royal Bank of Scotland	12,1
6	Швейцарія	UBS	2 007	6	Швейцарія	UBS	9,79
7	Франція	Societe Generale	1 567	7	США	Goldman Sachs	9,34
8	Нідерланди	ABN AMRO	1 499	8	США	Wells Fargo	8,48
9	Нідерланди	ING Bank	1 453	9	США	Wachovia	7,79
10	Японія	The Bank of Tokyo-Mitsubishi UFJ	1 363	10	США	Morgan Stanley	7,45

Особливо слід виділити такий чинник, як завершення чергового науково-технічного циклу, що відповідає економічній теорії великих циклів Кондратьєва. У сучасному стані виробництво та технології у своєму розвитку дійшли моменту, коли майже не здійснюються інновації, а більшою мірою лише псевдоінновації. Це можна побачити майже в кожній сфері – електроніка, машинобудування, будівництво, навіть інформаційні технології. За останні кілька років не було зроблено жодного визначного відкриття. Так, наприклад, двигун внутрішнього згорання не став економічнішим, а кожен його крок у напрямку зниження витрат палива обходиться виробникам у мільярдні інвестиції. На думку вчених, саме це є основою нефінансового економічного

спаду. Суспільство споживання зіткнулося з ситуацією, коли просто немає нового товару, а наступний майже не відрізняється від попереднього, і цю ситуацію неможливо виправити новим дизайном чи рекламою. Саме це є однією з причин гальмування економічного зростання, до якої додалися зниження ефективності виробництва, продуктивності праці, збільшення інвестиційної складової. Як наслідок – зменшення реальних грошових доходів і прибутків промисловості. Нестача реальних коштів викликала кризу ліквідності, яка, у свою чергу, визначила початок кризи міжбанківської довіри та подальше загострення глобальної банківської кризи.

На даному етапі світові рейтингові агентства та інвестиційні компанії [10] занесли Україну до групи країн з найвищими ризиками для фінансової системи. Мінімізація впливу світової фінансової кризи на українську фінансову систему та покращення її стану неможливі без глибокого аналізу причин її виникнення і наслідків рішень, які приймаються.

Українська фінансова криза – це насамперед банківська криза. Банківська система превалює у фінансовій системі України ще й через те, що більша частина страхових компаній входять до банківських груп.

Сучасного стану свого розвитку банківська система досягнула за 2004-2008 роки економічного зростання в країні. Банки зростали кожен рік, подвоюючи, а деякі – потроюючи активи. У цей період банківська система за активами зрівнялася з ВВП країни, що відповідає рівню розвинутих країн. Це свідчить про значну важливість її для економіки країни. Але в той же час цей розвиток йшов випереджаючим поступом порівняно з розвитком самих фінансових інститутів.

Так, наприклад, дуже важко знайти в українських банках ефективно працюючу систему ризик-менеджменту, якщо взагалі знайдеться хоч якийсь підрозділ, що займається оцінкою ризиків, то це ще не означає, що його робота використовується для управління ризиками в банку та ухваленні конкретних рішень. Більшість існуючих підрозділів з ризик-менеджменту створені для того, щоб не виникало питань у Національного банку, при цьому вони виконують зовсім інші функції. Таким чином, українська банківська система не має внутрішньої системи оцінки ефективності та ризикованості діяльності.

Крім того, період лавинного зростання активів не дав можливості оцінювати ефективність менеджменту. Всі банки зростали, конкуренція між установами була, але до рівня конкуренції, що є нормальним для розвинутих ринків країн Заходу, вона не досягла. Майже будь-який керівник міг забезпечити та забезпечував результат, коли в країні кредитний бум, але водночас його прорахунки не були чимось критичним

для банку, який подвоював активи щорічно. Цілком звичайним було, коли керівник філії, діяльність якого на попередньому місці роботи оцінювалась як негативна, легко знаходив собі нову, ще кращу порівняно з попередньою роботу. Окремі керівники могли змінювати банки майже щорічно, ніде не досягаючи успіху. Всі збитки легко покривались за рахунок збільшення активів.

Основним чинником постійного зростання активів є перехід банків до активного кредитування населення за рахунок збільшення ліквідності банківської системи в період економічного зростання та зниження вартості грошей. Основними джерелами зростання пасивів стали збільшення заощаджень підприємств і населення. Крім того, деякі установи отримали доступ до світових ринків капіталу. Якщо одна частина населення отримані під час економічного зростання доходи активно заощаджувала, то інша частина активно кредитувалася. Саме розгорнуте масове кредитування й призвело до настільки негативних наслідків для української банківської системи.

В основному споживчі кредити видавалися на купівлю нерухомості, автомобілів та побутової техніки. Водночас існуючі у банків оцінки платоспроможності спочатку були жорсткими, кредитувалися дійсно платоспроможні позичальники. На наступних етапах, коли всі платоспроможні позичальники вже майже були прокредитовані, вимоги для позичальників змінювались у бік послаблення, щоб охопити наступну частину населення. Так якщо на перших етапах кредитоспроможність позичальників не викликала сумнівів, то вже у 2008 році достатня кредитоспроможність була рідкістю. Банки постійно зменшували вимоги до позичальників, так, наприклад, для отримання кредиту на купівлю автомобіля у 2008 році достатньо було мати офіційний дохід, який би покривав місячний ануїтетний платіж, а іноді взагалі навіть довідка про доходи не вимагалася, коли мова йшла про дешеві автомобілі. Саме надлишок ліквідності, який характеризував розвиток, став головною причиною банківської кризи. Деякі банки продемонстрували повну невідповідність до умов кризи. Так, наприклад, в одному банку планування ліквідності здійснювалось із сьогодні на завтра, і якщо була нестача ресурсів, то отримати їх на міжбанківському ринку не створювало проблеми.

Особливо треба виділити іпотечні кредити. За рахунок іпотечного кредитування в країні було створено “мильну бульбашку” на ринку нерухомості. Результатом цього стало те, що українська нерухомість виявилася дорожчою за австрійську, при цьому значно поступаючись їй в якості. Іпотечні кредити роздавалися банками позичальникам, які мали хоч якісь завдатки кредитоспроможності, випадки відмови від

видачі кредиту були мінімальні. Майже всі іпотечні кредити були номіновані в доларах США, процентна ставка за такими кредитами була значно менша, ніж за гривневими. Таким чином, за рахунок кредитних коштів у іноземній валюті купувався значно переоцінений товар.

Українська банківська система дійшла до піку свого зростання, накопичивши при цьому велику кількість кредитів із граничною кредитоспроможністю позичальників, що призвело до послаблення надійності та високої ризикованості кредитних портфелів банків. А тому, коли в країні почалась економічна криза, яка призвела насамперед до скорочення доходів і падіння курсу гривні, то саме банківська система найбільш постраждала від кризи. У позичальників просто не вистачало доходів для обслуговування кредитів. Водночас вкладники банків, налякані ситуацією з Промінвестбанком, масово звернулись до банків за своїми депозитами. Так за лічені дні вся система позбулася надлишку ліквідності, який супроводжував її розвиток протягом багатьох років.

Висновки. Під час економічної кризи завжди загострюються усі протиріччя та виявляються системні прорахунки та недоліки банківської системи. На сьогодні є абсолютно очевидним, що вирішення суперечностей, які виникли за роки незалежності України у банківській системі, можливе лише шляхом проведення послідовного, продуманого реформування у напрямках посилення регулюючих функцій Національного банку та важелів управління, розширення інструментарію аналізу діяльності банків.

Список літератури

1. Вовчак, О. Причини та наслідки впливу світової фінансової кризи на розвиток банківського і реального секторів економіки України [Текст] / О. Вовчак, Н. Поляк // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 22–25.
2. Глуценко, В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление [Текст]. – Москва : ИП “Глуценко В. В.”, 2008. – 88 с.
3. Зарицька, І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи [Текст] / І. Зарицька // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 20–29.
4. Кравченко, І. Криза та регулювання фінансової системи: уроки і перспективи [Текст] / І. Кравченко, Г. Багратян // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1(155). – С. 19–23.
5. Науменкова, С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи [Текст] / С. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 6. – С. 12.
6. Петрик, О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання [Текст] / О. Петрик // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 8. – С. 4–10.
7. Суэтин, А. О причинах современного финансового кризиса [Текст] А. Суэтин // Вопросы экономики. – 2009. – № 1. – С. 42–43.

8. Черников, Д. Глобальная зачистка [Текст] / Д. Черников, С. Кашин // Секрет фирмы. – 2008. – № 50(282). – С. 10.
9. Чибриков, Г. Г. Содержание и арифметика финансового кризиса [Текст] / Г. Г. Чибриков // Банковское дело. – 2008. – № 12. – С. 23–26.
10. Ed. Segura Ukraine's Vulnerability to a Financial Crisis [Text] // The Bleyzer Foundation. - September, 2008.
11. IMF Global Financial Stability Report. Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness [Text]. – Washington: International Monetary Fund, 2007. – April. – 179 p.

Summary

Marked problem of contemporary financial crisis in condition of globalization processes development in the global financial system. The analysis of the conditions and characteristics of the financial crisis was done. Consider the problem of symptom of the financial crisis Ukraine.

Отримано 16.12.2009

УДК 331.101.38:336.713

*О.В. Шахова, Луганська обласна дирекція
"Райффайзен Банк Аваль"*

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СТИМУЛЮВАННЯ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ БАНКУ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

У статті розглянуто роль банківської системи в розвитку національних економік у період економічних криз в еволюційному аспекті. Виокремлено практичні проблеми кадрового менеджменту, зокрема розвитку процесу стимулювання в банках України в період сучасної фінансової кризи. Визначено передумови створення ефективної системи стимулювання персоналу банку з уточненням поняття "стимулювання праці", розробкою принципів стимулювання та групування форм і методів забезпечення ефективності цього процесу.

Ключові слова: банк, криза, персонал, стимулювання, ефективність.

Постановка проблеми. На думку фахівців, сьогодні світова банківська система зазнає істотних змін. За визнанням експертів, екстенсивні методи її розвитку вичерпані, що вимагає переходу до інтенсивних методів щодо вдосконалення системи управління банками в умовах загострення конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому (міжнародному) ринках [19, с. 1].

У той же час, на думку практиків-менеджерів банківської сфери, криза, що розвивається на сучасному етапі, загострила проблему в діяльності кадрового менеджменту українських банків, що стало однією з основних причин банкрутства та погіршення діяльності окремих банків.

© О.В. Шахова, 2009